

Pedagogika fanlari
Pedagogical sciences
Педагогическиенауки

**YOSH AVLOD ONGIDA EKOLOGIK TA’LIM-TARBIYA VA
TAFAKKURINISHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI.**

Qo‘ldoshev Rustam, Buxoro davlat pedagogika instituti
Rahimova Mahliyo, Buxoro davlat universiteti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12741769>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘quvchilarni ekologik tarbiyalashning pedagogik nazariya va amaliyotdagi ustuvor yo‘nalishlari, ekologik ta’lim-tarbiya va tafakkurini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, ekologik ta’lim o‘quvchilarga berilishi lozim bo‘lgan tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi ekanligi ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: ekologik ta’lim-tarbiya, tafakkuro o‘quvchi, vosita, tabiiy resurslar.

Аннотация. В данной статье проанализированы приоритеты экологического воспитания учащихся в педагогической теории и практике, вопросы экологического воспитания и развития мышления. Также научно обосновано, что экологическое образование — это система знаний, представляющих взаимоотношения природы и человека, которые должны быть переданы учащимся.

Ключевые слова: экологическое образование и воспитание, мышление, ученик, среда, природные ресурсы.

Annotation. This article analyzes the priorities of environmental education of students in pedagogical theory and practice, issues of environmental education and the development of thinking. It is also scientifically proven that environmental education is a system of knowledge representing the relationship between nature and man, which should be passed on to students.

Keywords: environmental education and upbringing, thinking, student, environment, natural resources.

Hozirgi kunda respublikamizda barcha yo‘nalishlar qatorida ekologiya, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik ta’lim-tarbiya sohasida to‘laqonli amaliy ishlar olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida “Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to‘g‘risidagi ishonchli axborotga ega bo‘lish huquqiga ega”, 62-moddasida “Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar” [1], shuningdek, “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunlar, sohaga doir boshqa me‘yoriy hujjatlar ekologik ta’lim-tarbiya tizimining huquqiy asosini tashkil etadi.

Ta‘lim sohasida ekologik bilimlar ekologik tafakkur uchun asos bo‘lib xizmat qiladi, chunki ekologik bilim tabiiy sabab-natija munosabatlari va qonuniyatlari haqidagi bilim hisoblanadi. Aynan ekologik bilimlar tabiatshunoslikning ma‘nosini ochib beradi va bu jarayonlar natijasidagi jarayonlarni, shuningdek, tirik tizimlarning xususiyatlarini tushunishga imkon beradi, shuningdek faqat ekologik tafakkur nuqtai nazaridan dunyoni bir butun sifatida idrok etish mumkin [3].

Ekologiya fanining tarixi tabiiy fanlarning taraqqiyot bosqichlari bilan uzviy bog‘liqdir. Qadimgi yunon olimi Aflotun (Aristotel eramizgacha bo‘lgan 384-322 yillar) dunyoning paydo bo‘lishi haqida fikr yuritib, tabiatdagi barcha mavjudot bir-biri bilan bog‘liqdir, degan. U 500 dan ortiq hayvon turlarining yashash tarzi to‘g‘risida yozib, unda ekologiyaga oid ko‘plab fikrlarni olg‘a surgan. Aflotunning shogirdi Teofrast Ereziyskiy (eramizdan oldingi 378-280 yillarda yashagan) o‘simliklar dunyosini o‘rganib, ularning turli sharoitda har xil shaklda (daraxtsimon, butasimon va o‘tsimon) bo‘lishlarini qayd qilgan. Ularning inson hayotidagi rolini alohida ta‘kidlagan. Gippokrat (eramizgacha 460 - 370 yillar) inson salomatligiga suv, havo va u yashab turgan muhit nihoyatda katta ta‘sir ko‘rsatishini qayd qilgan edi [2].

“Sharqda tabiat va inson haqidagi ilk saboqlarni Zardushtiylarning muqaddas kitobi “Avesto” beradi. “Avesto” nihoyatda yirik meros bo‘lib, unda barcha sohaga tegishli qimmatli ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan bebaho yodgorlikdir. Undagi asosiy mazmuni inson tabiat unsurlaridan yaralgan noyob, o‘tli, o‘z harakatlari oqibatini anglay oladigan mavjudot bo‘lib, tabiatga nisbatan befarqlik insonga nisbatan befarqlik, tabiat va inson yaratuvchisini tan olmaslik deb hisoblanishidir”[4]

Islomdan avval zardushtiylik dinida tabiatni, xususan, suvni iflos yoki isrof qilgan kishi 400 darra kaltaklangan. Suvga hurmat islom dinimizda ham saqlanib qolgan. Mana shu hurmat ta‘sirida xalqda ko‘plab maqollar, rivoyatlar, ibratli hikoyatlar, ertaklar vujudga kelgan.

Tabiat va inson to‘g‘risidagi ta‘limot keyinchalik Sharq uyg‘onish davriga kelganda, ya‘ni ilm-fan taraqqiyoti davrida yanada shakllandi. Sharq falsafasi yetakchisi Abu Nasr Forobiy shunday yozadi: “Dunyo, tabiat xudo tomonidan qisqa muddat ichida yaratilmagan. Tabiatning bu holga kelishiga qadar bir qancha vaqt o‘tgan, jarayonlar o‘tgan”.U inson tabiat taraqqiyotining mahsuli bo‘lib, hayvonot olamidanda farq qiladi, inson – bilish subyekt, tabiat esa uning obyekt deb biladi. Tabiatning olamdan tashqarida, unga bog‘liq bo‘lmagan holda mavjudligiga Forobiy shubha qilmaydi, obyekt subyektga qadar mavjud bo‘ladi.

Abu Ali ibn Sino tashqi muhitning odamlar tanasiga ko‘rsatadigan ta‘siri, ular sog‘ligini saqlash, parhez, shaxsiy gigiyena to‘g‘risidagi fikrlar alloma tomonidan yaratilgan “Tib qonunlari” asarining bosh g‘oyalari sanaladi. Mutafakkirning “Agar havoda chang va g‘ubor bo‘lmaganida edi, inson ming yil umr ko‘rgan bo‘lar edi”[5] degan mashhur iborasi esa o‘quvchilarda havoni ifloslantirmaslik, atrof-muhitni ozoda saqlash va tabiatga ziyon yetkazmaslik ko‘nikma va malakalariga ega bo‘lishlariga yordam beradi.

Ekologik ta‘lim zamonaviy o‘qitishning o‘zagiga aylanib bormoqda va uning zamonaviy tizimlarini va umuman jamiyatni qayta qurishning kalitidir. Shunday qilib, ekologik ta‘limning yangi axloqning asosi va odamlarning amaliy hayotining ko‘plab masalalarini hal qilishda qo‘llab-quvvatlash roli bugungi kunda ayniqsa dolzarbdir. O‘quvchilarni ekologik tarbiyalash o‘qituvchining eng muhim vazifasi ekanligi sababli ushbu mavzuning dolzarbligi ortib bormoqda, shuningdek o‘quvchilarda tabiatga muhabbat va hurmatni shakllantirish xususiyatlari T.A. Bobileva, L.D. Bobileva, A.A. Pleshakova, L.P. Saleeva va boshqalar asarlarida ochib berilgan. Bu mualliflar ekologik tarbiyaning maqsadi, vazifalari, tamoyillari, shartlarini ochib beradilar, jumladan ekologik ta‘lim vositalari, shakllari va usullari tavsifini A.N. Zaxlebniy, N.A. Gorodetskaya, A.A. Pleshakov asarlarida topamiz.

XVII–XVIII asrlardagi ekologik ma‘lumotlar tirik organizmlarning ayrim guruhlarini o‘rganishga qaratilgan edi, J. Byuffon (1707-1778) hayvonlar tuzilishida tashqi muhit ta‘sirini ko‘rsatdi. J.B.Lomark (1774-1829) evolutsion ta‘limotni o‘rtaga tashlab, hayvon va o‘simliklar evolutsion o‘zgarishlarida eng muhim omil bo‘lgan tashqi muhit ekanligini aytdi.

1859-yilda Ch.Darvin “Tabiiy tanlanish yo‘li bilan turlarning kelib chiqishi” asarida ekologiya tushunchasini quyidagicha ochib beradi: “Tabiatda yashash uchun kurash, ya‘ni tur bilan muhit o‘rtasidagi har qanday qarama-qarshiliklarning ko‘rinishlari tabiiy tanlashga olib keladi va bu evolutsiyaning harakatlantiruvchi kuchidir”[4].

Tabiat va jamiyat munosabatlarini ilmiy tushunish asosida ta‘lim – tarbiya tizimida tegishli vosita va usullarni zamon talablari darajasida takomillashtirib, amaliyotda qo‘llash, ekologik madaniyatni rivojlantirishning zaruriy shartidir. Buning uchun ta‘lim-tarbiyaning barcha yo‘nalishlarini, usullarini, vositalarini uyg‘un rivojlantirish hamon dolzarbligicha qolmoqda, shu sababli, aholining ziyoli qatlamini, soha mutaxassislarini, oliy ta‘lim muassasalari talabalarini ekologik kompetentli qilib rivojlantirish, ta‘lim maqsadlari mazmuni, vosita va metodlarini belgilash, valeologik, ekologiyaga oid bilimlarini kengaytirish, ilmiy asoslangan o‘quv materiallari va qo‘llanmalarni ishlab chiqish va pedagogik amaliyotga joriy etish dolzarb pedagogik muammo bo‘lib hisoblanadi.

Ekologik ta‘lim va tarbiya bugunning dolzarb masalalaridan biri, chunki har bir insonda o‘zi yashab turgan uy, ko‘cha, mahalla, qishloq va shaharni ifloslanishdan asrash, uni obodonlashtirish, ko‘kalamzorlashtirish, tabiiy maskanlarni asl holida saqlash va ulardan unumli foydalanish, yurtimiz tabiatini muhofaza qilish singari fazilatlarini shakllantirish ekologik tarbiyaning ajralmas qismidir. O‘quvchilarning ekologik tafakkurini yuksaltirish, atrofmuhitga oqilona munosabatda bo‘lish, tabiat ne‘matlarini kelgusi avlodlar uchun asrab-avaylash hissini shakllantirish antropogen ta‘sirlarning oldini olishda asosiy omillardandir. Bunda ekologik ta‘lim-tarbiyaning ahamiyati ham nihoyatda yuqori, zero, ekologik ta‘lim-tarbiya tabiat va jamiyat o‘rtasidagi uzviylikni ta‘minlash hamda tabiiy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyatga egadir, shuningdek, ekologik ta‘lim-tarbiya yoshlarni tabiatdan ongli

ravishda foydalanish va ular qalbida tabiatga mehrmuhabbat uyg‘otish hamda tejamkorlikka o‘rgatishda qo‘l keladi.

Ekologik bilimlar odamlar o‘zlarining hozirgi va kelgusidagi biosfera bilan qanchalik uzviy bog‘langanini, tabiatni muhofaza etish, tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish va har bir insonda atrof-muhit holati uchun mas’ullik hissini tarbiyalash, hayvonot va nabotot olamini asrash obyektiv zarurat ekanini tushunib yetishlarining muhim sharti hisoblanadi, mazkur ishlarni amalga oshirishda keng jamoatchilikning o‘rni ham beqiyos.

Ekologik ta’lim deganda o‘quvchilarga berilishi lozim bo‘lgan tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi tushuniladi. Ekologik ta’limni shakllantirishda tabiatni muhofaza qilish, uning resurslaridan samarali foydalanish, prinsiplarini o‘zlashtirish birinchi darajali ahamiyatga egadir. Ekologik savodxonlikka erishish yo‘lida ekologik bilim darajasini oshirish mamlakatimizda o‘z uy va mahallamizda bo‘layotgan tabiiy muammolarni anglash va unga ongli munosabat bildirish, atrof-muhitni ifloslantiruvchi manbalar to‘g‘risidagi ma’lumot berish muhim ahamiyatga egadir. Ekologik ta’lim berishda yosh avlodning tabiat va jamiyatga nisbatan ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, ekologik nuqtayi nazardan munosabat bildirish va ekologik bilimlarini oshirib borish maqsadga muvofiqdir. O‘sib kelayotgan yoshlarning ekologik tafakkuri asosiy diqqat markaziga qo‘yilmasa, kelajak avlodga ona tabiatning jami ne‘matlari to‘la-to‘kis yetkazib berilmasligi va insoniyat kelajagining tanazzulga yuz tutishini ta’kidlab o‘tish lozimdir.

Ekologik madaniyat-kasbiy faoliyatda qaror qabul qilish uchun ekologik javobgarlikni his ekologik tarbiyalashish tabiat muhofazasi sohasidagi bilimlarga egaligi jahon va hududiy darajada ekologik muammolarni ochishga qatnashishga tayyorgarligi hisoblanadi.

Ekologik savodxonlik va madaniyat ijtimoiy ta’lim-tarbiya muassasalari, ishlab chiqarish korxonalarini, mehnat jamoalari, mahalliy boshqaruv organlari, ichki ishlar xodimlari, prokuratura, sud, ommaviy axborot vositalari singari davlat va nodavlat tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladi.

Ekologik ong – ekologik tafakkur va ekologik madaniyat bilan uzviy bog‘langan; ekologik tafakkur – agar u o‘quvchida maxsus tashkil etilgan o‘quv-bilish faoliyati bilan shakllantirilsa, ekologik ongni ishga solishi, ishlatishi mumkin bo‘lgan vositaga aylanadi. Ekologik madaniyat ekologik ong tufayli vujudga keladigan insoniy fazilat [5]

Ekologik tarbiya-insonning atrof-muhitga nisbatan munosabatini tarbiyalashdir. Ekologik ta’lim-tarbiya umumiy ta’lim-tarbiyaning yangi shakli va tarkibiy qismi bo‘lib, maktabda barcha fanlarni o‘qitishda amalga oshirilishi ko‘zda tutiladi. Ekologik ta’lim-tarbiyadan bosh maqsad ham yosh avlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir.

Ekologik tarbiya va ta’limni bir-biridan ajratib bo‘lmaydi, ular doimo o‘zaro aloqada rivojlanadi va shaxsning tabiatga bo‘lgan insoniy munosabatlarni

tarkib toptiradi. Ekologik tarbiya muammosi O‘zbekiston Respublikasining barcha ta’lim muassalarida mashg‘ulotlar va darslar, tabiiy fanlarni o‘tish orqali amalga oshirilishi zarur. Ular asosan ikki yo‘nalishda olib boriladi.

- bolalarda ekologik tarbiya madaniyatini shakllantirish, ularda tabiatga bo‘lgan ijobiy munosabatni uyg‘otish va tabiiy fanlarga doir dastlabki ko‘nikmalarni ishlab chiqish.

- o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya beruvchi mutaxassislarning ekologik ongi va madaniyatini rivojlantirish.

Bugungi globallashuv sharoitida barcha ijtimoiy ong darajalari va madaniyat shakllarining ekologik manfaatlar doirasida integratsiyalashuvi jarayonlarining kuchayishi kuzatilmoqda. Bunday vaziyatda ekologik madaniyatni rivojlantirish jarayonida o‘zaro bog‘liq, lekin nisbatan mustaqil ikki yo‘nalishni bir – biridan ajratib tahlil qilish maqsadga muvofiq:

birinchisi, ekologik nazariy bilimlar majmuasi asosida insoniyatning tabiatni o‘zgartirish va o‘zlashtirishdan iborat amaliy faoliyatni tashkil etuvchi ishlab chiqarish, texnika, texnologiya taraqqiyotini oqilona tashkil qilish;

ikkinchisi, tarixiy ekologik tajribalar asosida ekologik ta’lim – tarbiya ijtimoiy institutlari yordamida kishilarda ekologik ong, tafakkur va dunyoqarashni rivojlantirishdir. Bu yo‘nalishlarni umuminsoniy ma’nfatlar negizida uyg‘un taraqqiy ettirish, pirovard natijada faol ekologik madaniyatni shakllanishida va ularning tabiatni muhofaza qilish faoliyatida katta rol o‘ynaydi.

Bizning fikrimizcha, ekologik ong, tafakkur va dunyoqarash, madaniyatni shakllantirishda nazariy ekologik bilimlarni berish, madaniy-ma’rifiy ishlarining barcha samarali shakllari va uslublaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Tabiat, yer, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi, tabiiy resurslar haqida xabarlar berish bilan yosh avlod ongida tabiatga nisbatan e’zoz uyg‘otib, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish borasida ekologik ta’lim - tarbiya beshigi rolini o‘tashi lozim. Insoniyatni kun sayin o‘sib borayotgan ehtiyojlari va sayyoramizda kamayib ketayotgan imkoniyatlari o‘rtasidagi muvozanatni barqarorligini ta’minlash, tabiatni muhofaza qilish uchun har birimiz ekologik bilimlarga ega bo‘lmog‘imiz zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son).

2. P.S.Sultonov “Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari” o‘quv qo‘llanma.T.”Musiqa” nashriyoti 2007y.240b.6- b

3. Tojiboyeva S. Biologiya darslarida abu ali ibn sinoning tabiat va inson salomatligiga oid qarashlaridan foydalanish. Zamonaviy ta’lim jurnali. 2018-yil. 12-son. 43-bet.

4. A.S.To‘xtayev Ekologiya o‘quv qo‘llanma T.O‘qituvchi nashriyoti 1998-yil.188 bet.10 b

5. I.Hamdamiyov, Z.Bobomurodova, E Hamdamova Ekologiya o‘quv qo‘llanma T.-2009 y 178 b.7-8-b.
6. Hikmatovna S. S. et al. Professional development of the teacher's personality in the system of secondary special vocational education //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – C. 2946-2949.
7. Sattorova, M., Raximova, M. The mechanical composition of irrigated sandy desert soils in the Jondor district of Bukhara region, and the amount of nutrients in them //E3S Web of Conferences., 2023, 420, 03010
8. Rahimova Mahliyo Akramovna. Influence of various factors on microbiological and enzymatic activity of alluvial soils of Bukhara oasis meadow //Middle European Scientific Bulletin 11, 2021

